

ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ИҚТИСОДИЁТ УНИВЕРСИТЕТИ

“БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИ ВА АУДИТ” факультети

“ИҚТИСОДИЙ ТАҲЛИЛ ВА АУДИТ” кафедраси

КУРС ИШИ

МАВЗУ: ДЕБИТОРЛИК ВА КРЕДИТОРЛИК

ҚАРЗЛАРИНИНГ ТАҲЛИЛИ

Тошкент–2014 йил

Режа

	Кириш	3-6
1.	Иқтисодиётни модернизациялаш шароитда дебиторлик ва кредиторлик қарзларини тадқиқ этишнинг аҳамияти, таҳлилнинг вазифалари ва ахборот манбаи	6-8
2.	Бухгалтерия баланси бўйича дебиторлик ва кредиторлик қарзларининг вужудга келиш сабабларини таҳлили	8-10
3.	Дебиторлик ва кредиторлик қарзлари балансини тузиш. Муддати узайтирилган қарзларнинг вужудга келиш сабаблари	10-14
4.	Дебиторлик қарзларининг умумий ҳажми, таркиби ва вужудга келиш муддати бўйича таҳлили. Дебиторлик қарзларининг айланувчанлигини таҳлили	14-23
	Хулоса ва таклифлар	24
	Фойдаланилган адабиётлар рўйхати	25-26

Кириш

Иқтисодиётнинг устувор соҳаларини молиялаштиришда хориждан тўғридан-тўғри инвестицияларни жалб этиш, ҳамда давлат ўз мажбуриятларини вақтида тўлаш кафолати остида олинган кредитларни фақат узоқ муддатларга, яъни 20 йилдан 40 йилгача, имтиёзли ставкаларда, хусусан 0,5 - 2 фоизгача бўлган миқдорларда жалб қилиш масаласи бугунги кунда ўта долзарбдир.

Инвестициялар асосан импорт ўрнини босувчи ва экспортга йўналтирилган ишлаб чиқариш потенциалини ривожлантиришга, иқтисодиётни модернизациялаш ва том маънода унинг диферсификация даражасини ошириш туфайли кичик бизнес ва тадбиркорлик субъектлари сонини ошириб, янги иш ўринларини яратишга сафарбар этилиши лозим.

Ушбу жараёнларда хўжалик юритувчи субъектларда бухгалтерия ахбороти вақт чегараларини кенгайтириш соҳасидаги тадқиқотлар ҳисоб назариясининг энг муҳим йўналишларидан бири саналишини инобатга олиб айнан бухгалтерия ҳисобида мажбуриятлар ҳисоби ва ҳисоботи нуқтаи назаридан ўз қарашларимизни акс эттириш мақсадга мувофиқдир.

Хўжалик субъектларининг аҳволи бухгалтерия моделининг ташқи фойдаланувчи томонидан намоён бўлган ҳисоб маълумотлари ташкилотлар фаолияти истиқболини акс эттирмай, амалга оширилган (аввалги) хўжалик фаолияти фактлари ҳақидагина ахборотлардан ташкил топади. Ушбу муаммони хўжалик субъектларининг мажбуриятлари ҳақида ахборотлар таҳлили нуқтаи назаридан таърифлаш шундан иборатки, бухгалтерия ахборотлари фақат тузилган хўжалик шартномалари бажарилиши фактини акс эттиради. Бунда молиявий ҳисоботда хўжалик субъекти томонидан тузилган, лекин бажарилиши бошланмаган битимлар ҳақида маълумотлар акс эттирилмайди.

Қайд қилиш керакки, агар ташкилот ривожланишининг иқтисодий режаси маълумотлари доимо эҳтимолий характер касб этса, бу эса хўжалик субъекти мўлжали билангина шартланган бўлса, у ҳолда тузилган битимлар

доирасида белгиланган ташкилот фаолиятининг истикболлари сезиларли даражада кам стохастик, чунки уларнинг ижроси битим бажарилмаслиги учун томонларнинг юридик жавобгарлиги билан таъминланади. Ўз навбатида, хўжалик субъекти томонидан тузилган шартномалар ҳақида ахборот ташкилотнинг режа кўрсаткичлари ҳақида маълумотлардан кўра унинг молиявий ҳисоботига катта ишончлилик беради.

Ижроси ҳам бошланмаган хўжалик субъекти томонидан тузилган шартномалар ҳақида ахборот, унинг молиявий аҳволини баҳолашда жиддий аҳамиятга эга бўлиши мумкин. Масалан, яхши молиявий ҳолатга эга, мутлақо ўхшаш молиявий ҳисобот кўрсаткичларини иккита сутни қайта ишовчи кичик бизнес “А” ва “В” корхоналарини мавжуд деб фараз қиламиз. Шу билан бирга, масалан, ушбу маълумотлар ҳисобот тузиш санасига “А” корхона томонидан пировард йилда режадаги сотишнинг 90 фоизини етарли даражада рентабеллик билан таъминловчи харидор билан етказиб бериш шартномаси тузилганлиги, “В” корхона томонидан эса шу санада минтақада ўхшаш нарх параметрлари билан ягона ҳисобланган, чиқарилаётган маҳсулот материалларининг асосий компонентини етказиб берувчи билан битим бекор қилинганлиги ҳақида ахборот билан тўлдирилса, шубҳасиз ушбу ахборот “А” ва “В” корхоналари молиявий ҳолати тавсифини жиддий ўзгартиради.

Юқорида айтилганлар шундан дарак берадики, хўжалик фаолияти шартли фактлари ҳақида маълумотлар сифатида ижроси ҳам бошланмаган ташкилотлар томонидан тузилган шартномалар ҳақида, шунингдек, унинг жиддий ўзгарган ва бекор қилинган битимлари ҳақида маълумотларни молиявий ҳисобот изох эслатмалари таркибига киритиш зарур.

Шундай қилиб, молиявий ҳисоботни таҳлил қилишда биз доимо шуни унутмаслигимиз керакки, хўжалик фаолияти фактларига мос мутлақо юридик ёки иқтисодий тавсифларнинг ҳисобини юритиш қоидаларида бухгалтер меъёрий ҳужжатлари томонидан ягона асос сифатида қабул қилиниши бухгалтерия ҳисоби маълумотларини доимо ахборотларини камайтиради ва уларни том маънода “бир томонлама қилиб қўяди. Қоидалар

амалиётида қўлланиладиган бундай ахборот чекловларини тушуниш бухгалтерия ахбороти билан ишлашнинг зарурий шарти ҳисобланади. Бундан келиб чиқсак, молиявий ҳисоботни таҳлил қилишда муваффақиятнинг бош омили ташкилот ҳисоботида келтирилган маълумотларни олиш учун қўлланиладиган методологияни эътиборда тутиш саналади. Бухгалтерия ҳисоби методлари корхонани фойдадан зарар сари, тўловга қодир эмасликдан қодирликка ва аксинча ёки бошқаларга етаклайди. Бу эса молиявий ҳисоботга киритилган рақамлар ўзича беъмано ва бефойдалиги, лекин биз улар қандай олинганини билсак, ҳисоб маълумотлари орқали иш ҳолатининг реал манзарасини кўришга имкон ҳосил қиламиз.

Яна бир ҳолатни кўрсатиб ўтиш мақсадга мувоффиқ, яъни қарздор ташкилотлар дебиторлик қарзи бозор қийматини баҳолашни амалга ошириш тартиби қуйидагича:

-биринчидан, қарздор ташкилотлар бухгалтерлик ҳисоботи (Бухгалтерлик баланси (1-шакл)), шунингдек, бухгалтерлик балансига илова (5-шакл) асосида дебиторлик қарзи структураси ва ҳаракати таҳлили амалга оширилади, кейин эса бухгалтерлик ҳисоби регистрлари ва бирламчи ҳужжатлаштириш маълумотлари асосида конкрет хўжалик шартномалари бўйича дебиторлар кесимида дебиторлик қарзи суммалари инвентаризациядан ўтказилади. Инвентаризация натижаларига кўра дебиторлик қарзи қарздор ташкилотлар бўйича конкретлашади, унинг умумий суммасидан ундириб олиш умидсиз қарзлар ва муддати уч ойдан ортиқ қарздорлик ажратилади;

-иккинчидан, корхоналарнинг молиявий ҳолатини баҳолаш ва баланснинг қониқарсиз структурасини аниқлаш бўйича молиявий кўрсаткичлар (ва уларнинг ўлчов қийматлари) асосида ҳар бир дебиторнинг молиявий аҳволини баҳолаш ўтказилади.

Шундай қилиб, қарздорликнинг умумий ҳажмидан ундирилиши умидсизларни ажратишни ва кейин дебитор корхона молиявий ҳолати: жорий ликвидлик коэффицентини ҳисоблаш, ўз маблағлари билан таъминланганлик коэффиценти ва тўловга қобилликни тиклаш коэффицентини таҳлил қилишни

назарда тутилади. Фикримизча, дебитор корхоналар таҳлили корхона тўловга ноқобил эканлигини кўрсатса, айнан турли нуқтаи назардан корхоналар фаолиятини тавсифловчи молиявий кўрсаткичларни таҳлил қилиш керак.

1. Иқтисодийни модернизациялаш шароитда дебиторлик ва кредиторлик қарзларини тадқиқ этишнинг аҳамияти, таҳлилнинг вазифалари ва ахборот манбаи

Корхоналар ўртасида бўладиган, шунингдек, кредит ташкилотлари ва назорат ташкилотлари ўртасидаги ҳисоб китобларда тўловлар бўйича кечиктирилган вақт бўйича фарқланишлар келиб чиқади. Бунда корхона томонидан тўланиши лозим бўлган мажбуриятлар кредиторлик мажбуриятлари, олинishi лозим бўлган мажбуриятлар эса дебиторлик мажбуриятлар ҳисобланади. Дебиторлик ва кредиторлик мажбуриятларига қуйидагича шарҳ бериш мумкин. қарши тамонга тўланиши лозим бўлган мажбуриятлар кредиторлик мажбуриятлари, қарши томондан олинishi лозим бўлган мажбуриятлар дебиторлик мажбуриятлари дейилади.

Дебиторлик ва кредиторлик мажбуриятлари ҳисоб китобларнинг доимий йўлдоши ҳисобланади. Лекин уларнинг тўлов муддатининг ошиб кетиши корхоналар молиявий аҳволига катта таъсир ўтказади. Шу мақсадда корхоналар фаолиятини юритишда дебиторлик ва кредиторлик мажбуриятларини тўғри бошқариш масаласига алоҳида аҳамият берилади.

Муддати ўтган дебиторлик мажбуриятларининг олдини олиш бевосита давлат назорати ва эътиборидаги масала ҳам ҳисобланади. Негаки, корхоналар ва ташкилотлар ўртасида бўладиган ўзаро муносабатларда мажбуриятларни тартиблаш асосида давлат нақд пул муомаласини бошқариш ва иқтисодий тадбирлар режасини тузиб чиқиш чора тадбирлари белгиланади.

Таҳлил этишнинг асосий мақсади—дебиторлик ва кредиторлик мажбуриятлари айланиш даврини тезлаштириш асосида корхонанинг молиявий ҳолатини яхшилаш борасида чора-тадбирлар белгилашдан иборат.

Дебиторлик ва кредиторлик мажбуриятлари бўйича ҳисобот, маълумотнома ҳар ойнинг 1-санасида тузилиб, тегишли ташкилотларга топширилади. Ушбу маълумотномадан корхонанинг мажбуриятлар балансини ҳам тузиш мумкин.

Таҳлил этишда корхоналарнинг муайян даврга бўлган ўзаро дебиторлик ва кредиторлик мажбуриятларининг ҳолатига, таркибига, ташкил топиш муддатларига, юзага чиқиш сабабаларига, дебиторлик ва кредиторлик мажбуриятларнинг оқланувчанлигига, дебиторлик ва кредиторлик мажбуриятлари бўйича даргумон қарзларнинг юзага чиқишига баҳо берилади.

Бугунги бозор иқтисодиётига ўтиш шароитида корхоналарнинг дебиторлик ва кредиторлик мажбуриятларини ўрганишда молиявий таҳлилнинг асосий вазифалари бўлиб:

- Дебиторлик ва кредиторлик қарзларининг юзага чиқиш сабабларини ўрганиш;

- Корхонанинг дебиторлик ва кредиторлик қарзлари ҳолатига баҳо бериш;

- Дебиторлик ва кредиторлик қарзларининг вужудга келиш муддатлари бўйича таснифлаган ҳолда ўрганиш;

- Дебиторлик қарзларининг таркибий тузилиши ва динамик ўзгаришларига баҳо бериш;

- Кредиторлик қарзларининг таркибий тузилиши ва динамик ўзгаришларига баҳо бериш;

- Дебиторлик ва кредиторлик қарзларининг айланувчанлигига баҳо бериш;

- Муддати ўтган дебиторлик ва кредиторлик қарзларининг мавжудлигини ва уларни тугатиш йўллариини ўрганиш;

- қарзларни камайтириш бўйича мавжуд имкониятларни кўрсатиб бериш ва ҳакозо.

Хўжалик юритувчи субъектларнинг дебиторлик ва кредиторлик қарзларини ўрганишда асосий ахборот манбалари бўлиб қуйидагилар ҳисобланади:

- Корхонанинг “Бухгалтерия баланси” (1-шакл) маълумотлари;
- “Дебиторлик ва кредиторлик қарзлар ҳақида маълумотнома” дан;
- Бухгалтерия ҳисобининг дебиторлик ва кредиторлик қарзларини акс эттирувчи тегишли счёт маълумотлари.

2. Бухгалтерия баланси бўйича дебиторлик ва кредиторлик қарзларининг вужудга келиш сабабларини таҳлили

Дебиторлик ва кредиторлик мажбуриятлари бевосита корхона билан қарши тамон ўртасидаги ўзаро ҳисоб китобларда келиб чиқадиган мажбуриятлардир. Бу мажбуриятлар корхона билан мол етказиб берувчилар ёки харидорлар ўртасидаги муносабатларда, корхона билан банк ташкилотлар ўртасида, корхона билан солиқ органлари ўртасидаги, корхона билан ижтимоий таминот бўлимлари ва турли жамоат ташкилотлари, шунингдек, ходимлар, мулк эгалари, акционерлар ва инвесторлар билан бўладиган муносабатларда юзага келади. Уларнинг юзага келишининг асосий сабаби ҳисоб китобларда вақтнинг ўзгарувчанлигидир. Яъни бугун ортилган маҳсулот ҳам пули тўлангунга қадар дебиторлик ва кредиторлик мажбуриятлар қаторига киритилади. Бунда даромад ва харажатларнинг юзага чиқиши билан улар бўйича ҳисоб китобларнинг амалга ошиши орасида фарқланиш келиб чиқади.

Дебиторлик ва кредиторлик мажбуриятларининг юзага келиши бўйича қуйидаги сабаб қаторларини таркиблаш мумкин:

- ўзаро ҳисоб китобларда томонларнинг тўлов лаёқатига эга эмаслиги;
- товарларни ортиб жўнатиш ва сотишда ҳисоб китобларнинг замонавий шакллариининг чекланганлиги;
- мулк ва унга эгалик қилишда масъуллиқ ҳиссининг йуқлиги;
- ўзаро шартномавий муносабатларнинг яхши йўлга қўйилмаганлиги;

-даромадларни тан олиш юзасидан корхоналар тармоқ хусусиятидан келиб чиқилмаганлиги;

-харажатлар таркибига кирувчи иш ва хизматларни ҳисобга олишда қатъий ҳужжатлаштириш мезонларининг йўқлиги;

-ходимлар ва капитал эгалари билан корхона ўртасидаги муносабатларда қатъий шартларнинг йўқлиги;

-кредит ташкилотлари билан мижоз ўртасида бўладиган муносабатларда корхоналар фаолиятини баҳолашнинг услубий асосларидаги камчиликлар;

-суғурта ташкилотлари билан корхоналар ўртасидаги муносабатларда қатъий давлат қонунчилик механизмининг мавжуд эмаслиги ва ҳ.к. сабабларни киритиш мумкин.

Биз юқорида белгилаган эдикки, корхонада дебиторлик ва кредиторлик мажбуриятларининг юзага келишининг асосий сабаби ҳисоб китобларда тўловлар муддатининг ёки санасининг турли ҳисобот даврига тушиб қолишидир. Бунда дебиторлик кредиторлик мажбуриятларининг юзага чиқишига ҳар қандай ҳолда ҳам йўл қўйилади. Агарда маҳсулотлар ортиб жўнатиш орқали сотиладиган бўлса бунда тўловлар амалга ошиш санасига қадар, агарда товарлар пулини олдиндан тўлаш асосида сотиладиган бўлса бунда ҳам товарларни жўнатиш санасига қадар мажбурият, қарз сифатида ҳисобда акс эттирилади.

Дебиторлик ва кредиторлик мажбуриятлар бўйича ҳисобот, маълумотнома ҳар ойнинг 1-санасига тузилади ва тегишли ташкилотларга топширилади.

Дебиторлик ва кредиторлик қарзлари корхона баланси, яъни ҳар чоракда тузиладиган корхона активлари, капитали ва мажбуриятлари ҳолати тўғрисидаги ҳисоботда ҳам акс эттирилади.

Бозор иқтисодиёти шароитида корхоналарнинг дебиторлик ва кредиторлик қарзларига баҳо беришда уларни баланс ҳолатига келтириб ўрганиш ҳам мумкин бўлади. Дебиторлик ва кредиторлик қарзлари баланси улар орасидаги ўзаро тенглик нисбатини характерлайди. Бунда дебиторлик

мажбуриятларининг кредиторлик мажбуриятларидан ортиб кетиши ёки аксинча ҳолатлари ифодаланади.

3. Дебиторлик ва кредиторлик қарзлари балансини тузиш. Муддати узайтирилган қарзларнинг вужудга келиш сабаблари

Дебиторлик ва кредиторлик мажбуриятлари қаторига 2010 йил 27-декабрда тасдиқланган бухгалтерия балансига кўра қуйидаги қаторлар киритилади:

- **Дебиторлар таркибига:**
 - харидорлар ва буюртмачиларнинг қарзи (4000 дан 4900 нинг айирмаси);
 - ажратилган бўлинмаларнинг қарзи (4110);
 - шўъба ва қарам хўжалик жамиятларининг қарзи (4120);
 - ходимларга берилган бўнақлар (4200);
 - мол етказиб берувчи ва пудратчиларга берилган бўнақлар (4300);
 - бюджетга солиқ ва йиғимлар бўйича бўнақ тўловлари (4400);
 - мақсадли давлат жамғармалари ва суғурталар бўйича бўнақ тўловлари (4500);
 - таъсисчиларнинг устав капиталига улушлар бўйича қарзи (4600);
 - ходимларнинг бошқа операциялари бўйича қарзи (4700);
 - бошқа дебиторлик қарзлари (4800)
- **Кредиторлар таркибига:**
 - мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга қарз (6000);
 - ажратилган бўлинмаларга қарз (6110);
 - шўъба ва қарам хўжалик жамиятларига қарз (6120);
 - солиқ ва мажбурий тўловлар бўйича кечиктирилган мажбуриятлар (6240);
 - олинган бўнақлар (6300);
 - бюджетга тўловлар бўйича қарз (6400);
 - суғурталар бўйича қарз (6510);
 - мақсадли давлат жамғармаларига тўловлар бўйича қарз (6520);
 - таъсисчиларга бўлган қарзлар (6600);

- меҳнатга ҳақ тўлаш бўйича қарз (6700);
- бошқа кредиторлик қарзлари (6950 дан ташқари 6900).

1-жадвал

“АВС” акционерлик жамиятининг дебиторлик ва кредиторлик қарзлари балансини таҳлили

Дебиторлик қарзлари	сумма, минг сўм	Кредиторлик қарзлари	сумма, минг сўм
1	2	3	4
харидорлар ва буюртмачиларнинг қарзи (4000 дан 4900 нинг айирмаси)	6926	мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга қарз (6000)	9038 7
ходимларга берилган бўнақлар (4200)	-	ажратилган бўлинмаларга қарз (6110)	400
бюджетга солиқ ва йиғимлар бўйича бўнақ тўловлари (4400)	60609	шўъба ва қарам хўжалик жамиятларига қарз (6120)	5007
ходимларнинг бошқа операциялари бўйича қарзи (4700)	-	солиқ ва мажбурий тўловлар бўйича кечиктирилган мажбуриятлар (6240)	6721
шўъба ва қарам хўжалик жамиятларининг қарзи (4120)	1299	олинган бўнақлар (6300)	-
таъсисчиларнинг устав капиталига улушлар бўйича қарзи (4600)	-	суғурталар бўйича қарз (6510)	-
ажратилган бўлинмаларнинг қарзи (4110)	-	мақсадли давлат жамғармаларига тўловлар бўйича қарз (6520)	-
мол етказиб берувчи ва пудратчиларга берилган бўнақлар (4300)	-	таъсисчиларга бўлган қарзлар (6600)	-
мақсадли давлат жамғармалари ва суғурталар бўйича бўнақ тўловлари (4500)	-	меҳнатга ҳақ тўлаш бўйича қарз (6700)	-
бошқа дебиторлик қарзлари (4800)	67282	бошқа кредиторлик қарзлари (6950 дан ташқари 6900)	25039
жами	136116	жами	127554
Кредиторлик қарзларининг дебиторлик қарзларидан ортиқчалиги	-	Дебиторлик қарзларининг кредиторлик қарзларидан ортиқчалиги	8562
БАЛАНС	136116	БАЛАНС	136116

Юқоридаги жадвал маълумотлари асосида “АВС” акционерлик жамиятининг дебиторлик ва кредиторлик қарзлари балансини таҳлил қили чиқишимиз мумкин бўлади. Маълумотлардан кўринадики, ўрганилаётган

даврдa корхонада жами дебиторлик қарзлари 136116 минг сўм бўлган бўлса, жами кредиторлик қарзлар эса 127554 минг сўмни ташкил этган. Яъни, дебиторлик қарзлари кредиторлик қарзларидан 8562 минг сўмга кўп бўлган. Бу нисбатан ижобий ҳол бўлиб ҳисобланади. Дебиторлик қарзларининг асосий қисми “бюджетга солиқ ва йиғимлар бўйича бўнак тўловлари” 60609 минг сўмни ва “бошқа дебиторлик қарзлари” 67282 минг сўмни ташкил этмоқда. Бу шундан далолат берадики корхонада тўлов интизоми анча яхши йўлга қўйилган бўлиб, айниқса, давлат бюджети олдида қарздор бўлиб қолмаслик учун солиқ ва йиғимлар бўйича бўнак тўловларини ўз вақтида ўтказиб боришга эришган.

Кредиторлик қарзлари таркибига ҳам эътибор берадиган бўлсак, мажбуриятларнинг асосий салмоғини “Мол етказиб берувчи ва пудратчиларга қарзлар” ташкил этмоқда. Бу эса акционерлик жамияти ўзининг мол етказиб берувчилари олдидаги мажбуриятларини етарли даражада амалга оширмаётганлигидан далолатдир. Демак, корхона ушбу мажбуриятларни қисқартириш чораларини кўриш лозим бўлади. Бошқа кредиторлик қарзлари эса 25039 минг сўмни ташкил қилмоқда.

Дебиторлик ва кредиторлик мажбуриятлари тенглиги 136116 минг сўмни ташкил этган. Шундан соф дебиторлик мажбуриятлари суммаси 8562 минг сўмни ташкил этган.

Умуман олганда жами дебиторлик қарзларининг кредиторлик қарзларидан ортиқча эканлиги корхона учун бирмунча ижобий деб баҳоланади. Чунки, олиши лозим бўлган қарзи берадиган қарзидан кўпдир.

Таҳлилда муддати узайтирилган дебиторлик ва кредиторлик мажбуриятларининг юзага келишига алоҳида аҳамият берилади. Негаки, муддати ўтказиб юборилган мажбуриятлар корхонанинг молиявий аҳволини мушкуллашиши ва молиявий барқарорлигининг бузилишига олиб келади. Ўз навбатида корхонанинг тўлов лаёқати бузилади.

Муддати ўтказиб юборилган мажбуриятларнинг юзага чиқиш сабаблари сифатида қуйидагиларни келтириб ўтиш мумкин:

- Корхонада молиявий ҳолатнинг носоғлом эканлиги;
- Корхонанинг тўлов лаёқатига эга эмаслиги;
- Ликвид маблағлари айланувчанлигининг узоқлиги;
- Шартнома мажбуриятларига ва тўлов шартларига амал этмаслик;
- Хўжалик шартномалари бузилишидан кўриладиган зарарларнинг тўғри қопланмаслиги (шартномалар бузилишида қўлланиладиган чораларга амал этмаслиги);

- Замонавий ҳисоб-китоб шаклларига йўл берилмаганлиги ва ҳакозолар.

- Дебиторлик-кредиторлик мажбуриятларининг ундириб олиш муддати 3 ой қилиб ёки 90 календар кун қилиб белгиланган. Ушбу муддатдан сўнг дебиторлик кредиторлик мажбуриятлари назоратга олинади ҳамда уларнинг ҳолати бўйича давлат қонунчилигига мувофиқ жавобгарлик шартлари (маъмурий ва молиявий) белгиланган.

- Дебиторлик ва кредиторлик мажбуриятларини ҳисобдан чиқариш муддати сифатида ҳуқуқий шахслар ўртасида ҳам, корхона билан жисмоний шахслар ўртасида ҳам 3 йил муддат қилиб белгиланган. Ушбу муддатда тўланмаган ёки ундириб олинмаган мажбуриятлар, қарзлар корхона фойда ва зарарларига олиб борилади. Муддати ўтган дебиторлик ва кредиторлик мажбуриятлари давлат тамонидан назорат қатори сифатида олинган. Муддати ўтказиб юборилган кредиторлик мажбуриятлари корхона фойдасига қўшилади ва умумий асосда фойдадан солиқ ставкаси бўйича солиққа тортилади. Муддати ўтган дебиторлик мажбуриятларини зарарга олиб бориш солиққа тортиладиган фойда суммасини камайтирмайди.

Муддати ўтган дебиторлик ва кредиторлик мажбуриятларини фойда ва зарарлар қаторига олиб бориш шартлари давлат ҳисоб, солиқ қонунчилигига мувофиқ қатъий тартибланган. Яъни, дебиторлик ва кредиторлик мажбуриятларини фойда ва зарарлар қаторига олиб боришга қадар уларни тўлаш ёки ундириб олиш юзасидан қандай ёзишмалар ёки мурожаатлар бўлган, орбитраж қарори чиқарилган ёки чиқарилмаганлиги ва ҳ.к. бўйича дастлабки ҳужжатлар тўплами тайёрланмоғи лозим. Фақат шундагина уни

фойда ва зарарлар қаторига олиб бориш мумкин. Акс ҳолда, зарурийлик шартда кечиктирилган мажбуриятлар сифатида олиниб маъсуллар жавобгарликка тортилади.

4. Дебиторлик қарзларининг умумий ҳажми, таркиби ва вужудга келиш муддати бўйича таҳлили. Дебиторлик қарзларининг айланувчанлигини таҳлили.

Эркин иқтисодий муносабатлар шароитида ҳар бир хўжалик субъекти ўз фаолиятини олиб бориш жараёнида албатта маълум даражадаги дебиторлик ёки кредиторлик қарздорликка йўл қўяди. Чунки, ишлаб чиқариш корхоналарида маҳсулотни етказиб бериш билан унинг тўлови ўртасида доимо маълум бир фарқланишлар бўлиши табиийдир. Шу сабабли ҳам, дебиторлик қарзларининг таркибий тузилишини ва уларнинг вужудга келиш муддатларини ўрганиб, таҳлил қилиб чиқиш муҳим ҳисобланади.

Дебиторлик мажбуриятлари таркиби деганда унинг юзага чиқиш қаторлари ёки ўрни тушунилади. Корхона баланси бўйича унинг қуйидаги қаторларини таркиблаб ўтганмиз. Харидор ва буюртмачиларга бўлган дебиторлик мажбуриятлари, ходимлар билан ҳисоб-китоблар бўйича дебиторлик мажбуриятлар, иш ҳақидан ажратмалар юзасидан дебиторлик мажбуриятлари, солиқлар ва турли бошқа тўловлар бўйича дебиторлик мажбуриятлари ва ҳ.к.

Шунингдек, дебиторлик ва кредиторлик мажбуриятлари таркибида муддати ўтган, тўлов муддати келган ва тўлов муддати ўтмаган мажбуриятларни аълоҳида таркиблаш мумкин.

Муддати ўтган ва тўлаш муддати келган мажбуриятлар алоҳида-алоҳида ҳисобга олинади ва бошқарилади. Муддати ўтган дебиторлик мажбуриятлар дебиторлик ва кредиторлик мажбуриятлари тўғрисидаги маълумотномада алоҳида қаторланади. Уларнинг Республика ичкарисидаги корхоналар ва республикадан ташқаридаги корхоналар ўртасида муддати ўтган

мажбуриятларга ажратиш мумкин. Муддати ўтказиб юборилган мажбуриятлар корхона молиявий ҳолатини оғирлаштирувчи асосий сабаб фактори сифатида олинади ва муҳим эътибор берилади.

Таҳлил этишда дебиторлик мажбуриятларининг ҳажми, таркиби ҳамда вужудга келиш муддати бўйича ўрганиш асосида уларнинг ҳолатига, айланувчанлик даражасига, дебиторлик қарзлари билан боғлиқ бўлган молиявий ҳолат кўрсаткичларига баҳо берилади.

2-жадвал

“ABC” акционерлик жамиятида дебиторлик мажбуриятларининг ҳолатини таҳлили (1-январ 2010 йил ҳолатига)

Дебиторлик мажбуриятлари моддалари	Давр охириг а жами	Шу жумладан юзага чиқиш муддатлари бўйича				
		1 ойгача	1 ойдан 2 ойгача	2 ойдан 3 ойгача	3 ойдан 1 йилгача	1 йилдан ортиқ
1	2	3	4	5	6	7
1. харидорлар ва буюртмачиларнинг қарзи	6926	4582	1432	510	402	-
2. ходимларга берилган бўнақлар	-	-	-	-	-	-
3. бюджетга солиқ ва йиғимлар бўйича бўнақ тўловлари	60609	41238	14587	3763	1021	-
4. ходимларнинг бошқа операциялари бўйича қарзи	-	-	-	-	-	-
5. шўъба ва қарам хўжалик жамиятларининг қарзи	1299	298	468	367	166	-
6. таъсисчиларнинг устав капиталига улушлар бўйича қарзи	-	-	-	-	-	-
7. ажратилган бўлинмаларнинг қарзи	-	-	-	-	-	-
8. мол етказиб берувчи ва пудратчиларга берилган бўнақлар	-	-	-	-	-	-
9. мақсадли давлат жамғармалари ва суғурталар бўйича бўнақ тўловлари	-	-	-	-	-	-
10. бошқа дебиторлик қарзлари	67282	45983	12450	6100	1491	1258
Жами	136116	92101	28937	10740	3080	1258

Мазкур жадвал маълумотлари асосида “ABC” акционерлик жамиятининг дебиторлик қарзларини таркиби, тузилиши ва вужудга келиш муддатларига баҳо берилади. Маълумотлардан кўринадик, корхонадаги жами дебиторлик қарзлари 136116 минг сўм бўлган бўлса, шундан, асосий қисми яъни 92101 минг сўмлиги ёки 67,67 %и бир ойгача бўлган дебиторлик қарзларидир. Бир ойдан икки ойгача бўлган дебиторлик қарзлари 28937 минг сўмни ёки 21,25 %ини ташкил қилмоқда. Икки ойдан уч ойгача бўлган дебиторлик қарзлари 10740 минг сўмни ёки 7,89 %ни ташкил қилган. Яъни 90 кунгача бўлган дебиторлик қарзлари жами дебиторлик қарзларининг 96,81 % ини ташкил қилмоқда. қолган 3,19 % дебиторлик қарзларининг муддати ўтган бўлиб ҳисобланмоқда. Демак, корхона маъмурияти мавжуд дебиторлик қарзларини ундириш чораларини ҳамда муддати ўтган қарзларни бартараф этиш йўллариини излаб топиши лозим бўлади. Акс ҳолда корхонанинг тўлов қобилиятига бу салбий таъсирини кўрсатади.

Дебиторлик мажбуриятлари ёки қарзлари таҳлилида уларнинг айланувчанлигига алоҳида эътибор берилади. Негаки, дебиторлик ва кредиторлик мажбуриятларининг айланувчанлик даражаси корхона молиявий аҳволига баҳо беришнинг муҳим кўрсаткичларидан бири ҳисобланади.

Дебиторлик мажбуриятларининг айланувчанлиги деганда қарз мажбуриятларининг ундириб олиш муддати ва уларнинг айланиш коэффиценти тушунилади. Бу бевосита бугунги юзага келган мажбуриятнинг неча кундан кейин нақд пулга айланиш даражасини характерлайди.

Дебиторлик мажбуриятларининг айланувчанлиги сотишдан олинган тушумни дебиторлик мажбуриятларининг мавжуд суммасига бўлиш асосида аниқланади.

Дебиторлик мажбуриятларининг мавжуд суммасини таҳлил этиш даврининг календар кунига кўпайтириш ва сотишдан олинган соф тушум суммасига бўлиш асосида дебиторлик қарзларининг айланишлар кунини аниқланади.

Маълумотлардан кўринадики, ўрганилаётган даврда биз таҳлил қилаётган “ABC” акционерлик жамиятида дебиторлик мажбуриятларининг ҳолати ўтган йилнинг шу даврига нисбатан 82850 минг сўмга ошган, яъни дебиторлик мажбуриятлари ўтган йилга нисбатан деярли 2,5 маротабага кўпайган. Айни вақтда маҳсулот сотишдан олинган соф тушум суммаси ҳам ўтган йилнинг шу даврига нисбатан 1587868 минг сўмга ўсганлигини кузатиш мумкин.

3-жадвал

“ABC” акционерлик жамиятида дебиторлик мажбуриятларининг айланувчанлигини таҳлили

Кўрсаткичлар	Ўтган йили	Ҳисобот йили	Фарқи (+,-)
1	2	3	4
1. Жами дебиторлик мажбуриятлари, минг сўм	53266	136116	+82850
2. Маҳсулот (иш, хизмат)лар сотишдан олинган соф тушум, минг сўм	1452513	3040381	+1587868
3. Жорий активлар, минг сўм	531756	689066	+157310
4. Муддати ўтган дебиторлик қарзлари, минг сўм	3257	4338	+1081
5. Дебиторлик қарзларининг айланиш коэффиценти (2/1)	27,269	22,337	-4,932
6. Дебиторлик қарзларининг айланиш даври, кун ҳисобида (1*360/2)	13	16	+3
7. Жорий активлари таркибида дебиторлик қарзлари улуши, % (1/3*100)	10,02	19,75	9,73
8. Муддати ўтган дебиторлик қарзлари улуши, % (4/1*100)	6,11	3,19	-2,92

Бунинг таъсирида дебиторлик мажбуриятларининг ундирилиш даври ўтган йилга нисбатан 3 кунга узайган. Яъни дебиторлик мажбуриятларининг ундириб олиниши бирмунча секинлашган. Дебиторлик қарзларининг айланишини секинлашувига асосан қарзларнинг соф тушумга нисбатан ўсиши юқори бўлганлиги ҳисобига бўлган. Яъни, корхонада жорий йилда дебиторлик қарзларининг айланиш коэффиценти ўтган йилга нисбатан 4,932 коэффициентга қисқарганлигини ҳам кўриш мумкин. Жорий даврда дебиторлик мажбуриятларининг жами жорий активлари таркибидаги салмоғи ўтган йилнинг шу даврига нисбатан 9,73 % га ортиши аввало дебиторлик мажбуриятлари суммасининг ортиши ҳисобига руй берган. Бундай

натияжалар корхона учун нисбатан салбий деб баҳоланади ҳамда корхонанинг молиявий ҳолатини ёмонлашувига олиб келиши мумкин. Шундай бўлсада, жорий даврда корхонанинг муддати ўтган дебиторлик қарзларининг жами дебиторлик қарзлари таркибидаги салмоғи ўтган йилнинг шу давридаги 16,11 % дан жорий даврнинг охириги ҳисобот санасига 3,19 % га пасайганлигини ижобий баҳоламоқ лозим бўлади.

Юқоридаги боғланишлардан бевосита дебиторлик мажбуриятларининг айланишига таъсир этувчи омилларнинг таъсир даражаларини ҳам аниқлашимиз мумкин.

4-жадвал

Дебиторлик қарзларининг айланиш коэффиценти ва айланиш даври ўзгаришини омилли таҳлили

Кўрсаткичлар	Дебиторлик қарзларининг айланиш коэффиценти	Дебиторлик мажбуриятларининг айланиш даври, кун ҳисобида
1	2	3
1. Ўтган йил	27,269	13
2. Шартли ҳисобот йили	57,079	6
3. Ҳисобот йили	22,337	16
Жами фарқ	-4,932	+3
Таъсир этувчи омиллар:	xxx	xxx
а) Сотишдан олинган соф тушум суммасининг ўзгариши (2-1)	+29,810	-7
б) Дебиторлик қарзлари суммасининг ўзгариши (3-2)	-34,742	+10

Дебиторлик мажбуриятларининг айланиш коэффиценти ва айланиш даврига омиллар таъсири қуйидагича бўлган. Дебиторлик қарзларининг айланиш коэффиценти ўтган йилга нисбатан 4,932 коэффицентга қисқарган. Бу ўзгаришда маҳсулот, иш ва хизматларни сотишдан олинган соф тушум суммасининг ўзгариши таъсирида дебиторлик қарзларининг айланиш коэффиценти +29,810 коэффицентга, дебиторлик қарзлари ҳажмининг ўзгариши ҳисобига эса айланиш коэффиценти –34,742 коэффицентга камайган. Ҳар иккала омил таъсирида айланиш

коэффициенти -4,932 коэффициентга ўзгарган. Ушбу омиллар таъсири дебиторлик қарзларининг айланиш даври кўрсаткичи бўйича қуйидагича бўлган. Яъни, сотишдан олинган соф тушум суммаси ҳисобига ўзгариш -7 кунга, дебиторлик мажбуриятлари суммасининг ўсиши ҳисобига +10 кунга ўзгариш кузатилган.

Дебиторлик мажбуриятларининг шартли айланиш коэффициент	Сотишдан олинган соф тушум ҳақиқатда Дебиторлик мажбуриятлари ўтган йил шу даври бўйича
Дебиторлик мажбуриятларининг шартли айланиш даври	Дебиторлик мажбуриятлари ўтган йил шу даври бўйича * 360 Сотишдан олинган соф тушум ҳақиқатда

4. Кредиторлик қарзларининг умумий ҳажми, таркиби ва ташкил топиш муддати бўйича таҳлили. Кредиторлик қарзларининг айланувчанлигини таҳлили

Кредиторлик мажбуриятлари қарши томонга корхонанинг тўлайдиган мажбуриятларини характерлайди. Биз юқорида унинг таркибига нималар киришини ва уларнинг юзага келиш сабабларини таркиблаб ўтган эдик. Кредиторлик мажбуриятларининг юзага чиқишининг асосий сабаби сифатида бевосита дебиторлик мажбуриятларининг вақтида келиб тушмаслигини ҳам таркиблаш мумкин.

Кредиторлик мажбуриятларининг таркиби таҳлилида қарздор бўлган томонлар бўйича мажбуриятларнинг қаторланиши, уларни тўлаш муддатлари бўйича таркибланишига баҳо берилади. Шунингдек, дебиторлик мажбуриятларининг айланиш коэффициенти ва айланиш даври аниқлашдаги каби бунда ҳам кредиторлик мажбуриятларининг айланиши коэффициенти ва даври аниқланади. Лекин, бунда қатнашувчи кўрсаткичлар

фарқланади. Кредиторлик мажбуриятлари айланишини ўрганишда ассосий кўрсаткичлар сифатида насияга олинган ёки ҳали пули тўланмаган моллар, ашёлар, иш ва хизматлар суммасига ҳамда кредиторлик мажбуриятларининг ҳақиқий кўрсаткичларига мурожат қилинади.

Кредиторлик мажбуриятларини таҳлил этишда уларнинг юзага келиш ўрни, муддати ва таркибига алоҳида аҳамият қаратилмоғи лозим. Муддати ўтган кредиторлик қарзларга йўл қўйилиши корхонага нисбатан турли иқтисодий огоҳлантиришларнинг қўлланилишига, иқтисодий жарималарга ҳамда корхонага бўлган ишончнинг пасайишига олиб келади.

Кредиторлик мажбуриятларининг тўлаш муддатлари бўйича қуйидаги таркибини бериб ўтиш мумкин:

- Тўлаш муддати келган мажбуриятлар;
- Тўлаш муддати ўтиб кетган мажбуриятлари.

5-жадвал

“АВС” акционерлик жамиятида кредиторлик мажбуриятларининг таркиби ва ташкил топиш муддати бўйича таҳлили

Кредиторлик мажбуриятлари моддалари	Давр охири га жами	Шу жумладан юзага чиқиш муддатлари бўйича				
		1 ойгача	1 ойдан 2 ойгача	2 ойдан 3 ойгача	3 ойдан 1 йилгача	1 йилдан ортиқ
1	2	3	4	5	6	7
1. Мол етказиб берув-чилар ва пудратчиларга қарз	90387	51423	12196	15713	10023	1032
2. Ажратилган бўлинма-ларга қарз	400	312	56	32	-	-
3. Шўъба ва қарам хўжалик жамиятларига қарз	5007	4019	872	101	15	-
4. Солиқ ва мажбурий тўловлар бўйича кечиктирилган мажбурият-лар	6721	4198	2103	420	-	-
5. олинган бўнақлар	-	-	-	-	-	-
6. суғурталар бўйича қарз	-	-	-	-	-	-
7. мақсадли давлат жамғармаларига тўловлар бўйича қарз	-	-	-	-	-	-
8. таъсисчиларга бўлган қарзлар	-	-	-	-	-	-
9. меҳнатга ҳақ тўлаш бўйича қарз						
10. бошқа кредиторлик қарзлари	25039	18728	1289	3217	1805	-

Жами	127554	78680	16516	19483	11843	1032
------	--------	-------	-------	-------	-------	------

Йил календар даврининг тақсими бўйича кредиторлик мажбуриятларининг қуйидаги шакллари бериш мумкин:

- 1 ойгача бўлган мажбуриятлар;
- 1 ойдан 2 ойгача бўлган мажбуриятлар;
- 2 ойдан 3 ойгача бўлган мажбуриятлар;
- 3 ойдан 6 ойгача бўлган мажбуриятлар;
- 6 ойдан 1 йилгача бўлган мажбуриятлар;
- 1 йилдан ортиқ мудудатга бўлган мажбуриятлар.

Корхонада жами кредиторлик қарзларининг ҳисобот даври охирига бўлган ҳолати 31001 минг сўмни ташкил қилган. Шундан 1 ойгача бўлган кредиторлик қарзлари 19520.8 минг сўмни, 1 ойдан 2 ойгача бўлган кредиторлик қарзлари суммаси 7258.1 минг сўмни, 3 ойдан 6 ойгача бўлган кредиторлик қарзлари суммаси 2700 минг сўмни ташкил қилган. Муддати ўтказиб юборилган лекин ундирилмаган кредиторлик қарзлари суммаси 540 минг сўмни ташкил қилган.

Кредиторлик қарзларининг ҳолатига уларнинг айланиш даражаларини ўрганиш асосида тўлиқ баҳо бериш мумкин. Кредиторлик қарзлари айланивчанлиги бўйича қуйидаги боғланишлар жадвалини келтириб ўтиш мумкин.

Юқоридаги жадвал маълумотлари асосида биз таҳлил қилаётган “ABC” акционерлик жамиятида кредиторлик қарзларининг айланишига баҳо беришимиз мумкин бўлади. Маълумотлардан кўриниб турибдики, корхонада кредиторлик қарзлари ўтган йилнинг шу даврига нисбатан 121904 минг сўмга қисқарган.

Бунга аксинча, сотилган маҳсулот (иш, хизмат)ларнинг ишлаб чиқариш таннархи эса жорий йилда 1238714 минг сўмга ўсган. Буларнинг натижасида корхонада кредиторлик қарзларининг айланиш коэффиценти ўтган йилги 3,726 коэффицентдан ҳисобот йилига келиб 16,999 коэффицентгача

кўтарилган. Яъни кредиторлик қарзларининг айланувчанлиги бир неча маротабага тезлашган.

6-жадвал

“ABC” акционерлик жамиятида кредиторлик мажбуриятларининг айланишини таҳлили

Кўрсаткичлар	Ўтган йили	Ҳисобот йили	Фарқи (+, -)
1	2	3	4
1. Жами кредиторлик мажбуриятлари, минг сўм	249458	127554	-121904
2. Сотилган маҳсулот (иш, хизмат)ларнинг ишлаб чиқариш таннари, минг сўм	929608	2168322	+1238714
3. Жами мажбуриятлар, минг сўм	258047	163147	-94900
4. Кредиторлик қарзларининг муддати ўтгани, минг сўм	19856	12875	-6981
5. Кредиторлик қарзларининг айланиш коэффиценти, (2/1)	3,726	16,999	+13,273
6. Кредиторлик қарзларининг айланиш даври, кун ҳисобида (1*360/2)	97	21	-76
7. Мажбуриятлар таркибида кредиторлик қарзлари улуши, % да (1/3*100)	96,67	78,18	-18,49
8. Муддати ўтган кредиторлик қарзларининг жами кредиторлик қарзлари таркибидаги салмоғи, % да (4/1*100)	7,96	10,09	+2,13

Бундай натижаларни корхона учун ижобий баҳоламоқ лозим. Бундан ташқари кредиторлик қарзларининг айланиш даври ўтган йилги 97 кундан ҳисобот йилига келиб 21 кунгача қисқарган.

Кредиторлик қарзларининг айланиши таҳлил қилинаётганда уларнинг шартли айланиш коэффиценти ва шартли айланиш даври каби кўрсаткичлар ҳам таҳлил қилиб борилиши лозим. Бу кўрсаткичлар одатда қуйидагича аниқланади:

Кредиторлик қарзларининг шартли айланиш коэффиценти ва айланиш даври

$$K1 = \frac{108400}{16542} = 6,553, \quad K2 = \frac{16542 \cdot 360}{108400} = 54,9$$

Мажбуриятлар таркибида кредиторлик қарзларининг салмоғи ҳам жорий йилда 18,49 % га камайганлигини ижобий баҳоласак бўлади. Аммо, муддати

ўтган кредиторлик қарзларининг салмоғи жорий йилда 2,13 % га ортганлигини салбий баҳоламоқ лозим бўлади. Чунки, бундай ҳолат корхонанинг иқтисодий жарималар тўлашига олиб келади ва молиявий ҳолатига салбий таъсир этади. Кредиторлик қарзларининг айланишига бир қатор омиллар таъсир кўрсатган бўлиб, ушбу таъсир этувчи омилларни қуйидаги жадвалда кўриб чиқишимиз мумкин бўлади.

7-жадвал

Кредиторлик қарзларининг айланишига таъсир этувчи омиллар таҳлили

Кўрсаткичлар	Кредиторлик қарзларининг айланиш коэффициенти	Кредиторлик қарзларининг айланиш даври, кун ҳисобида
1	2	3
1. Ўтган йили	3,726	97
2. Шартли ҳисобот йили	8,692	41
3. Ҳисобот йили	16,999	21
Жами фарқ	+13,273	-76
Таъсир этувчи омиллар:	xxx	xxx
а) Сотилган маҳсулот (иш, хизмат)ларнинг таннаrxини ўзгариши (2-1)	+4,966	-56
б) Кредиторлик қарзлари суммасининг ўзгариши (3-2)	+8,307	-20

Мазкур жадвал маълумотларидан кўринадик, корхонада кредиторлик қарзларининг айланиш коэффициенти ўтган йилга нисбатан жорий йилда 13,273 коэффициентга ошган. Бу ўзгаришда сотилган маҳсулот таннаrxининг ўзгаришининг таъсири +4,966 коэффициентга, кредиторлик қарзлари суммасининг ўзгариши эса +8,307 коэффициентга тенг бўлган.

Кредиторлик қарзларининг тўлаш муддати ўтган йилга нисбатан 76 кунга тезлашган. Бу ўзгаришда маҳсулотлар таннаrxининг ёки сотиб олинган қийматликлар ва хизматлар суммасининг ўзгариши таъсири 56 кунга, кредиторлик қарзлари суммасининг ўзгариши эса 20 кунга тенг бўлган. Бундай натижалар корхонанинг тўлов қобилиятини яхшиланаётганлигидан далолат беради.

Хулоса

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1995 йил 12 майдаги "Халқ хўжалигида ҳисоб-китобларни ўз вақтида ўтказилиши учун корхона ва ташкилотлар раҳбарларининг маъсулиятини ошириш борасидаги чора тадбирлари тўғрисида"ги ва 1996 йил 24-январдаги "Тўлов интизомини ва ўзаро ҳисоб-китоблар тизимини мустаҳкамлаш чора тадбирлари тўғрисидаги" фармонларини бажариш борасида муайян ишлар олиб борилаётганлигига қарамасдан дебиторлик-кредиторлик қарзлари бошқариш оғир аҳволда қолмоқда.

Жумладан 2010 йил 1-январ ҳолатига кўра муддати ўтган дебиторлик қарзлари 156,7 млрд сўмни, кредиторлик қарзлари эса 229,6 млрд сўмни ташкил этган. Энг оғир томони шуки, уларни ундиришнинг иқтисодий асоси йил сайин оғирлашиб бормоқда.

Дебиторлик кредиторлик қарзларининг олдини битта дастур асосида ва уни назорат қилиш асосида уддалаб бўлмайди. Бунинг учун бевосита кенг қамровли дастур ишлаб чиқиш лозим.

Бизнинг фикримизча дебиторлик кредиторлик мажбуриятларининг олдини олиш мақсадида қуйидаги чора тадбирларни амалга ошириш мақбулдир:

- ўзаро шартномавий муносабатларда томонларнинг масъуллиги ва уларнинг шартнома шартларига қатъий амал этиши;

- муддати ўтказиб юборилган ҳар қандай тўловлар суммаси бўйича ҳуқуқий жавобгарлик шартларини белгилаш;

- ҳисоб китобларнинг замонавий шаклларида фойдаланиш;

- даргумон қарзлар бўйича резервлар ташкил қилиш механизмини ишлаб чиқиш ва ҳ.к.;

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. –Т.: Ўзбекистон, 2003.
2. Ўзбекистон Республикаси Солиқ Кодекси. –Т.: Иқтисодий ва ҳуқуқ дунёси нашриёт уйи, 2008.
3. Ўзбекистон Республикасининг 2000 йил 14 декабрдаги “Бюджет тизими тўғрисида”ги Қонуни. –Т.: Ўзбекистон, 2000.
4. Ўзбекистон Республикасининг 1996 йил 30 августдаги “Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида”ги Қонуни.
5. Каримов И.А. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари / И.А.Каримов. – Т: Ўзбекистон, 2009. – 56 б.
6. Каримов И.А.Мамлакатимизни модернизация қилиш йўлини изчил давом эттириш—тараққиётимизнинг муҳим омилидир. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 18 йиллиги байрамидаги маърузаси - Т.: 8 декабрь 2010 йил
7. Ваҳобов А.В. ва бошқ. Президент И.А.Каримовнинг “Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари” номли китобини ўрганиш бўйича қўлланма.-Т.: “IQTISOD-MOLIYA”, 2009
8. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Маҳсулот (ишлар, хизматлар)ни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатларининг таркиби ҳамда молиявий натижаларни ташкил қилиш тўғрисидаги Низом”ни тасдиқлаш тўғрисидаги 1999 йил 5 февралдаги 54-сонли қарори. (ўзгартиришлар билан)
9. Ваҳобов. А.В., Иброҳимов А.Т., Ишонкулов Н.Ф. Молиявий ва бошқарув таҳлили. Дарслик.-Т.: Шарқ. 2005.- 480 б.
10. Пардаев А.Х., Пардаев Б.Х. «Бошқарув ҳисоби». «Ғафур Ғулом» нашриёти. Тошкент, 2008 й. 251 б.
11. Акрамов Э.А. Корхоналарнинг молиявий ҳолати таҳлили.-Т.: Молия. 2003.-224 б.

12. Акрамов Э.А. Анализ финансового состояния предприятия. Учебное пособие.-Т.: изд. ТГЭУ. 2000.-168 с.
13. Хасанов Б.А. Бошқарув ҳисоби: назария ва услубиёт.-Т.: Молия. 2003.-247 б.
14. [http: //www.iasc.org.uk](http://www.iasc.org.uk) (International Accounting Standards Committee)
15. www.cer.uz- (Иқтисодий изланишлар маркази)
16. www.pravo.eastink.uz- (Иқтисодий қонунлар тўплами)